

QISSAXANLIQ ÓNERINIŇ RAWAJLANIWINDA ÚLES QOSQAN QISSAXANLAR

Niyazbaeva Aynura

Ájiniyaz atındaǵı NMPI Magistratura bólimi muzıka tálimi hám kórkem óner qánigeligi
1-kurs magistrantı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15813973>

Annotaciya. Bul maqalada Qaraqalpaqstanda qıssaxanlıq óneriniń hám onıń rawajlanıwında úles qosqan qıssaxanlar, shayırlar haqqında sóz etiledi.

Gılt sózler: Kórkem óner, dástan, folklor, qıssaxan, baqsı, qádiriyat, janr.

Annotasiya. Ushbu maqolada Qoraqalpog'istonda xissaxonlik san'ati va uning rivojiga hissa qo'shgan xissaxonlar va shoirlar haqida so'z boradi.

Tayanch so'zlar: San'at, epos, folklor, xissaxon, baxshi, qadriyat, janr.

РАССКАЗЧИКИ, ВНЕСШИЕ ВКЛАД В РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИИ КОРОТКОГО РАССКАЗЧИКА

Аннотация. В данной статье рассматривается искусство рассказа в Каракалпакстане и рассказчики и поэты, внесшие вклад в его развитие.

Ключевые слова: Искусство, эпос, фольклор, рассказчик, бахши, традиция, жанр.

SHORT STORYTELLERS WHO CONTRIBUTED TO THE DEVELOPMENT OF THE SHORT STORYTELLING PROFESSION

Abstract. This article is discussed the art of storytelling in Karakalpakstan and the storytellers and poets who contributed to its development.

Key words: Art, epic, folklore, storyteller, baqsı, value, genre.

Insan ómirine gózzallıqtı alıp keliwshi hám onıń ruwxıy mádeniyatın bayıtıwshı, dúnyanı sanalı túrde ańlawdıń ózgeshe bir túri kórkem óner bolıp esaplanadı. Kórkem óner tarawı birqansha jónelislerdi óz ishine aladı. Sonday - aq, baqsıshılıq, sazandeshilik, qıssaxanlıq, jırawshılıq sıyaqlı ónerler qaraqalpaq xalqında ázel - ázelden kiyatırǵan tiykarǵı ónerler bolıp esaplanadı. Bul ónerler awız eki usılda ustaz - shákirt jolında dawam etip, atadan - balaǵa ótip mádeniy miyrasımız sıpatında saqlanıp búgingi kúnge shekem jetip kelgen. Ásirese, qaraqalpaq xalqında qıssaxanlıq óneri tiykarınan erte dáwirlerden baslap payda bolǵan.

Qıssaxan — lıro - epikalıq janrdáǵı dástanlardı, tariyxıy qıssalardı, táriyip hám arnaw qosıqların muzikalıq ásbablarısız namaǵa salıp atqarıwshı. Qıssaxanlardıń repertuari baqsılar qosıqlarına bir qansha jaqın bolsada, atqarıw usılı, namaları ózgeshe bolǵan.¹[Алламуратов А:1:34]

XIX ásirde baslap qaraqalpaq kórkem óner mádeniyatı óziniń rawajlanıwı óziniń basqıshlarına iye boldı.

Qaraqalpaqstanda qıssaxanlıq ónerin en jaydırıwda izertlegen ilimpazlar Q.Ayımbetov, Q.Maqsatov, Á.Paxratdinov, H.Ótemuratova, Z.Bekbergenova, X.Dáwletnazarovlar óziniń salmaqılı úlesin qosqan.

¹Алламуратов А., Доспанов.О., Тилеумуратов.Г. Қарақалпақстан көркем-өнер атамаларының сөзлиги.Нөкіс. «Билим» 1991-Б.34

Máselen, Qallı Ayımbetov óziniń «Xalıq danalıǵı» kitabında qıssaxanlıq óneri hám xalıqqa belgili qıssaxanlar haqqında keńnen maǵluwmat berip ótken ². [Tajetdinova S, Niyazbaeva: A:7:270]

Bul ónerdiń rawajlanıwında XIX ásir qaraqalpaq ádebiyatı tiykarshılarınıń biri qıssaxan shayır Seyfulǵabit Májitov ádebiyatımız tariyxında óziniń poeziyalıq, prozalıq, dramalıq shıǵarmaları menen óshpes iz qaldırǵan úlken talant iyesi. ³Ol 1869-jılı Kazan guberniyasınıń Arsha rayonu “Ortem” awılında kámbaǵal shańaraqta tuwıladı. Seyfulǵabittiń ákesi Májit Abdulzákıp ulı 1877-jılı tuwılǵan jerin taslap, dáslep Qazaqstanńń Aqtóbe qalasına, sońınan kárwanlarǵa ilesip Qaraqalpaqstanńń Qońırat qalasına kóship keledi. Endi jaslayınan zeyinli hám ilgir Seyfulǵabit otırıqshı qaraqalpaq xalqınıń tilin, ádebiyatın hám mádeniyatın jaqınnan úyrene baslaydı. S.Májitov shıǵarmalarınń óz waqtında óz aldına kitap bolıp arnawlı shıqpaǵanınday, onıń ómiri hám dóretiwshiligi de óz waqtında jetkilikli dárejede bahalaw tappadı. ⁴Onıń dóretiwshiligi boyınsha óz waqtında jazılǵan sın pikirler kóbirek subektiv sıpat iyeledi. Máselen, A.Begimovtıń “S.Májitovtıń ádebiyat jıyıntǵına sın” recenziyasında bir jaqlama ayıplaw baǵıtı kúshli orın aldı, recenziya avtorı S.Májitovtıń bul recenziyanı dúzgen úlken úgili miynetine negedur itibar bermey kitapqa tiykersızdan tiykersız “jámiyetke payda bererlik jaǵı joqtıń qasında” dep unamsız baha beredi. S.Májitov eski mektep, medresede oqıp bilim alǵan adam bolǵanlıqtan onıń shıǵarmasınıń tilinde arab, parsı, ózbek, tatar, tillerinen kirgen sózler jiysi ushırasıp turatuǵın edi. ⁵Degen menen, bul kishkene qátelikler onıń pútkil dóretiwshilik baǵıtındaǵı jetiskenliklerdi joqqa shıǵaratuǵın derekler bolmawı kerek. Ol 1884-1889-jılları Tallıq jaǵasındaǵı Kulen bolıstıń xatshısı bolıp islegen jılları qaraqalpaq xalqınıń ataqlı shayı Berdaq penen ushırasadı. Bul ushırasıw onda úlken tásir qaldıradı. S.Májitov 1920-jılı Qońırat rayonlıq atqarıw komitetiniń xatkeri, 1921-1922-jılları rayonlıq Xalıq bilimlendiriw bóliminiń baslıǵı bolıp isleydi. 1925-1926-jılları Tashkentte bolıp qaraqalpaq mektepleri ushın «Álipbe», «Egedeler sawatı», «Oqıw kitabı» (1925) kitapların dúzedi. 1920-1927-jılları Tórtkúlde «Erkin qaraqalpaq» gazetasında juwaplı xatker bolıp islese, 1932-1934-jılları Qıpshaqta suw xojalıǵı tarawında, 1934-jılı Tórtkúlde úlketanıw muzeyinde jumıs isleydi. Ol 1925-jılı Xorezm Xalıq respublikasınıń «Qızıl bayraq» ordeni menen sıyıqlanadı. ⁶Úlken talant iyesiniń «Tańlamalı shıǵarmaları» (1965), «Ata menen bala» (1970) gúrrinler toplamı, «Shıǵarmaları» (1992) qayta tayarlanıp basıldı. S.Májitov dramaturgiya tarawında «Sońǵı selteń», «Sabaq», «Jigit boldıq», «Ernazar alakóz», «Baǵdagúl», «Gúlim-Tayman» piyesaların jazǵan bolsa, qoljazba túrinde qalǵan «Qulmurat», «On toǵız», «Súyin hám Sara» romanların jazadı. Qaraqalpaq ádebiyatında poeziya, proza, dramaturgiya hám mádeniyat tarawlarında pıdayı islegen ájayıp talant iyesi. 1937-jılı jeke adamǵa sıyınwshılıq dáwiriniń qurbanı bolıp, nahaqtan «xalıq dushpanı» dep qamaladı hám 1938-jılı 69 jasında biymezgil qaytı boladı. ⁷

²S.Tajetdinova, A.Niyazbaeva Qıssaxanlıq óneriniń rawajlanıwı hám onıń jaslar tárbiyasındaǵı áhmiyeti//Ájiniyaz Qosıbay ulınıń ádebiy miyrasın úyreniw atamasındaǵı xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya toplamı.-2024.-

³Bayniyazov.Q “Seyfulǵabit Májitov shıǵarmaları” Qaraqalpaqstan 1992-jıl 3-bet.

⁴“Jańa ádebiyat” jurnalı, №8, 1930.

⁵Á.Paxratdinov, K.Allamergenov, M.Bekbergenova “XX ásir qaraqalpaq ádebiyatı táriyxı” Qaraqalpaqstan 2011-jıl 51-bet.

⁶Bayniyazov.Q “Seyfulǵabit Májitov shıǵarmaları” Qaraqalpaqstan 1992-jıl 99-bet

⁷Bayniyazov.Q “Seyfulǵabit Májitov shıǵarmaları” Qaraqalpaqstan 1992-jıl 120-bet.

Shayır 1907-jılı jazılğan «Iniyat bolısqa» dep atalğan dáslepki qosıǵında-aq aǵartıwshılıq oy-pikirlerdiń iyesi ekenligi sezilip turadı. Biraq, shayırdıń bul ótinishin Iniyat bolıs óz waqtında inabatqa almaydı. Qosıqta shayır óz tınıshsızlanıwın bılay bildiredi.

Shayırdıń «Qaraqalpaq» qosıǵında da bilimli hám ónerli el ǵana aldınǵı qatardaǵı kórkeygen eller menen teńlese alatuǵınlıǵı, sonıń ushın pútkil xalıqtıń zamanı menen teń ayaq qosıp oqıwı, óner iyelewi áhmiyetli wazıypa ekenligi bılayınsha belgilep beriledi.⁸

Keleshekke salmasañ ser,
Shubalısar bunnan beter,
Talabın qıl bilim, óner,
Bolarsañ aman qaraqalpaq.

Shayırdıń usınday aǵartıwshılıq oy-pikirleri «Oqıwǵa kel», «Inan mákkam», «Óner bilim» qosıqlarında da ele de tolıqtırılıp, bayıp barǵanlıǵın kóremiz. Mısalı, «Oqıwǵa kel» qosıǵında:

Shayır usılayınsha nadanlıq penen bilimlilikke salıstıra otırıp bilimniń abzallıǵın, ásirese, jaslıqta alǵan bilimniń «tasqa basqan naǵıs» sıyaqlı adamzat ómiriniń azıǵı ekenligin sıpatlap beredi. S.Májitov «Óner bilim» qosıǵında XX ásirdeń basında hár tárepleme jetiliskeń ónerli hám bilimli ellerdiń sulıw kelbetin súwretlew arqalı óz elinde tez arada solardıń qatarında kórgisi keledi. Máwsimge baylanıslı peyzaj lirikasını dóretdi de shayırdıń sheberligi bayqaladı. Ol «Báhár paslı», «Nawrız-taza jıl», «Gúz», «Qıs keler» qosıqlarında hár pasıdın ózine tán sulıw súwretin jırlasa, «Ózen», «Sayra búlbúl», «Ámiwdárya» qosıqlarında tábiyattı adamlar turmısı menen janlı baylanıstıradı. S.Májitovtıń «Ne jaman», «Jaslarǵa», «Máhál degen ne», «Daw bolmasın», «Erlik dárkar», «Tiri qorqaq» qosıqları didaktikalıq lirikanıń eń jaqsı úlgeri esaplanadı. Mısalı, shayır óziniń «Márt jaqsı» qosıǵında hár bir adamnıń insanıyılıq kelbetin belgilewshi sıpatlarǵa ayrıqsha itibar beredi. Qosıqtıń ideya-tematikasında adamlardı tuwrı sózli, miynetkesh, hújdanlı, insaplı hám márt bolıwǵa shaqıradı. Awıl adamların pidákerlik miynet etiwge shaqırıp shayır «Jerdi bejer», «Harma diyqan», «Gúzde sharwa» qosıqların dóretse, olardıń ideya-tematikası búgingi kúni de óz qunın joǵaltpaǵan. Kórkem sóz sheberi hayal-qızlarımızdıń ótkendegi hám búgingi turmısın salıstıra otırıp, olardıń endi azat hám erkin adamlar ekenligine arnap «Qız kelinlerge», «Qızlarǵa», «Hayallar kúnine», «Qız-kelinsheklerge» qosıqların dóretdi. Usılayınsha, shayır lirikalıq qosıqlarında qaysı temada jazsa da dáwir ruwxın óz shıǵarmalarına tereń sińirip kórkem súwretleydi. S.Májitovtıń gúrrińleriniń tematikasında úlkenlerdi húrmet etiw, kishkenelerge ǵamxorlıq kórsetiw, miynetti qádirlew máseleleri kóterilgen. «Bórik», «Ayzada menen Qanıǵúl», «Túsimpaz bala», «Ata menen bala», «Tákabbırılıq», «Kúlmegeysiz ǵarırǵa» h.t.b. gúrrińlerinde balalardıń jas hám jeke ózgesheliklerine tereń itibar beredi. «Baǵdagúl» draması. Bul piyesa 1934-jılı jazılıp, 1935-jılı teatr saxnalarında qoyıladı.

Búgingi kúnge kelip qıssaxanlıq óneri xalıq arasında joǵalıp ketpewi ushın bul ónerdi saqlap qalıw, ele de rawajlandırıw, keleshek áwladqa jetkerip beriw ushın Nókis qánigelestirilgen mádeniyat mektebinde 2024 - 2025 oqıw jılında «Folklor etnografiya atqarıwshılıǵı» bóliminiń ashılıwı úlken tariyxıy waqıyalardıń birine aylandı.

⁸ Kamalova G.M., Niyazbaeva A.J. Qaraqalpaq qıssaxanları.-Nókis; «ILIMPAZ» baspası, 2024-jıl, 42 b.

Bul bolsa qissaxanliq ónerine qızıǵıwshı bárshe jaslar ushın úlken imkaniyat bolıp esaplanadı.

Juwmaqlap aytqanda, qissaxanliq ónerine búgingi kúnde ayrıqsha itibar qaratılıp jas izleniwshiler tárepinen hár tárepleme úyrenilip, rawajlanıw basqıshları haqqında oqıw qollanbalar, ilimiy maqalalar jaratıldı. Nókis qánigelestirilgen mádeniyat mektebinde «Folklor etnografiya atqarıwshılıǵı» bóliminde qissaxanliq óneriniń úyretiliwi bul ónerdiń elede rawajlanıwına úlken jol ashıp beredi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar dizimi:

1. Алламуратов А., Доспанов.О., Тилеумуратов.Г. Қарақалпақстан көркем-өнер атамаларының сөзлиги.Нөкис. «Билим» 1991.-72 б.
2. Айымбетов Қ. Халық даналығы- Нокис: Қарақалпақстан,1988.-492 б.
3. Jamǵırbaevna N. A. QISSAXONLAR //BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2023. – T. 3. – №. 5. – C. 113-116.
4. Kamalova G.M., Niyazbaeva A.J. Qaraqalpaq qissaxanları.-Nókis; «ILIMPAZ» baspası, 2024-jıl, 120 bet.
5. Tajetdinova S., Orınbaeva E. PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF LEARNING TO PLAY THE MUSICAL INSTRUMENT DUTAR BY NOTE FOR STUDENTS OF MUSIC SCHOOLS OF THE BAKSY DEPARTMENT //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 1. – C. 1152-1156.
6. S.Tájetdinova, A.Niyazbaeva Qissaxanliq óneriniń rawajlanıwı hám onıń jaslar tárbiyasındaǵı áhmiyeti//Ájiniyaz Qosıbay ulınıń ádebiy miyrasın úyreniw atamasındaǵı xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya TOPLAMÍ. MAQALALAR HÁM TEZISLER. Nókis: NMPI baspası. – 2024. – T. 3. – №. 3. – C. 270-272.